

Michal KŠIŇAN, *Milan Rastislav Štefánik.* *Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami,*

Bratislava 2021, Slovart, 399 s., ISBN 978-80-556-3904-8

Osobnost Milana Rastislava Štefánika je předmětem biografického výzkumu pracovníka Historického ústavu Slovenské akademie věd Michala Kšiňana již od jeho pařížských studií a nepřestala ho fascinovat ani po jeho návratu ze Sorbonny na Slovensko. V předložené knize, která vyšla slovensky v roce 2021 a v minulém roce ji nakladatelství Argo vydalo v českém překladu, Kšiňan ukazuje proč. Štefánik, pozoruhodný člověk, který kvůli sledování zatmění slunce procestoval půl světa a v první světové válce se stal slovenskou tváří česko-slovenského protihabsburského odboje, pro Kšiňana není pouze národní hrdina, který tragicky zemřel v okamžiku triumfu. Představuje pro něj mnohem víc – v jeho veřejném obraze lze spatřit klíč ke spleť kolektivní paměti moderních Slováků.

Žánrově se jeho kniha řadí k typu historické biografie, který neklade zásadní důraz na chronologii, ačkoli ji přirozeně nepomíjí. Kšiňanovým úmyslem nebylo vybudovat souvislé životopisné vyprávění ode dne narození k hodině smrti. Publikace je rozdělena do čtyř odlišných tematických celků, které lze číst nezávisle na sobě, a biografické události jsou nezdědky zmíněny v určitém kontextu v jedné části, později se vynořují na jiném místě knížky a ukazují se v trochu jiných souvislostech. Autor tím zájemci, který předem není zcela obeznámen s událostmi Štefánikova života, čtení neulehčuje. Avšak současně se mu daří evokovat těžko zachytitelnou mnohovrstevnatost lidské existence, která se v typickém biografickém vyprávění nezdědky vytrácí. Pokud by se čtenář v textu ztrácel příliš, může se opřít o přehlednou chronologii životopisných dat, kterou najde za poznámkovým aparátem na konci knihy.

Kšiňan nenásleduje svého hrdinu do všech možných zákrut jeho života. Žádnou podstatnou ovšem nevynechává a skutečnosti, které považuje za důležité, prozkoumává do hloubky. Přitom se opírá o širokou škálu literatury domácí i zahraniční proveniencí a množství archivních pramenů. Nezdědky k tomu využívá kromě českých materiálů také prameny pocházející z dosud málo využívaných francouzských a italských archivů. Obecně k osobnosti M. R. Štefánika přistupuje jako pozorný portrétista, který dbá o to, aby se pod nánošem drobnokresby neztratily

rysy celku. Soustředí se na nejcharakterističtější témata, bez nichž by Štefánikova podobizna byla v dějinách a kolektivní paměti neúplná a nepřesná. Zároveň se v knize nekonstruuje nějaký alternativní Štefánikův obraz. Astronom, cestovatel, voják, diplomat, ministr M. R. Štefánik je pro něj známá, charismatická osobnost téměř renesančního charakteru, trochu bonviván, trochu dobrodruh v jedné osobě, bez jehož schopností a společenských styků si ovšem nelze představit úspěch československého odboje za první světové války.

První ze čtyř částí publikace, příznačně nazvaná „Zo slovenských kopanic do pařížských salónov“, popisuje raný Štefánikův intelektuální vývoj, jeho finanční těžkosti, peripetie vědecké kariéry ve Francii a nezdolné úsilí o vybudování observatoře na Tahiti. Nedílnou součástí tohoto příběhu úspěchu je s tím vším spojené postupné Štefánikovo pronikání mezi společenské elity předválečné Francie. Kšiňan přitom také vykresluje proměnu mladého vědce z chudých slovenských poměrů a oblékaného na pařížské poměry přinejmenším staromódně, zejména jak se brzy přizpůsobil pařížským společenským normám – pořídil si nový oblek, začal nosit cylindr a hůlku se stříbrnou rukojetí, na rukou nebo v ruce nikdy prý nechyběly rukavičky. Po roce se z něj stal elegán, podle vzpomínky jedné české autorem citované pamětnice z něj byl „dokonalý Pařížan“, jenž se „převlékal několikrát denně“ (s. 51).

Na první pohled poněkud překvapivě zařadil Kšiňan za tuto kapitulu výklad o tom, jak se bohaté Štefánikovy předválečné kontakty zúročily v letech 1914–1918 v odbojovém exilovém hnutí. Ale překvapení mizí, když je odhalen rozsah společenských kontaktů budovaných cílevědomě v souvislosti s vědeckým výzkumem již dlouho před válkou. Autor podtrhává význam nesčetných společenských setkání a politických vyjednávání v Evropě a v USA, která byla pro československý odboj naprosto zásadní, ačkoli ze zpětného pohledu nemusí být hned viditelná. Kšiňan je ovšem přesvědčen, že to byl právě Štefánik, který svými jednáními a společenskými styky umožnil dojednat jednotu Čechů a Slováků v exilu a zajistit též legitimitu ústřednímu odbojovému orgánu, Československé národní radě.

Název druhé části obsahuje slova „vizionář a charismatický vůdce“. Autor se v ní věnuje Štefánikovu myšlenkovému vývoji, vědeckému působení, umění jednat s lidmi a také tomu, jak si Štefánik vytvářel svou image neúnavného inovátora a bojovníka za lepší svět. Kšiňan na jednom místě vyličil značně různorodé věci. Začíná tím, že čtenáře vede nakrátko zpět do prostředí rodiny luteránského pastora, hrdého na zeman-

ský původ předků a bytostně konzervativního, aby ukázal, že ze světa, v němž dominuje přirozená, ale slepá víra se Štefánik musel vymanit. To se stalo v průběhu vysokoškolských studií v Praze, kde se vydal pod vlivem svých učitelů, především T. G. Masaryka, na cestu vědy. Konflikt mezi náboženskou vírou a vědou však v různé intenzitě provázel Štefánika po celý život. Kšiňan analyzuje jeho názory na boha, víru a vědu vyjádřené v rodinné nebo intimní korespondenci a označuje Štefánika za „vyznavače kultu vědy“, který prošel ve vztahu k bohu obdobími hluboké, ale dětsky naivní víry a ateismu, aby se nakonec stal agnostikem.

Na dalších stránkách pak již s autorem sledujeme Štefánikovo vášnivé ponoření se do vědecké práce doprovázené nadšením pro technický pokrok a vědecké vynálezy (i jeho vlastní, většinou neuskutečněné nápady). Mimo jiné se dozvíme o jeho kariéře aviatika ve francouzské armádě za první světové války, do jejíchž válečných análů se zapsal průkopnickým zřizováním vojenských meteorologických stanic. Obzvláště objevnou pasáží druhé části knihy je podrobný výklad událostí a mezinárodněpolitického pozadí Štefánikovy mise v Ekvádoru, která opět dokládá, jak mnoho a jak úspěšně byl slovenský astronom před rokem 1914 zapojen do francouzských zahraničněpolitických záležitostí.

Zvláštní a pro vylíčení charakteru Štefánikovy osobnosti významnou pasáž této části knihy tvoří pohled do jeho soukromí. Intenzivní vztahy k ženám a obecně Štefánikův talent ke svádění všeho druhu považuje Kšiňan za důležitou součást biografického zkoumání. Zdůvodňuje to tím, že tento talent k přesvědčování používal Štefánik nejen v řadě milostných avantýr nebo k navazování přátelských vztahů s osobnostmi české a francouzské společenské smetánky, ale také k okouzlení mecenášů a příznivců pro své vědecké a později československé politické záměry. Na tento výklad o neobyčejných vyjednávacích schopnostech a přesvědčovacích strategiích pak navazuje text přibližující ideovou argumentaci exilového odboje, již Štefánik pod ideovým vedením T. G. Masaryka následoval a rozvíjel v nacionálně emancipačním a demokratickém duchu.

V třetí části knihy „Štefánik a vznik Československa“ autor soustředěně zachycuje to, co je s osobností Milana Rastislava Štefánika spojováno nejvíce – jeho podíl na zrodu nového středoevropského státu v letech 1914–1918. Výklad této Štefánikovy životní periody, rozhodně nejvýznamnější z pohledu národních a státních dějin, je rozdělen do dvou obsáhlých kapitol, které se chronologicky překrývají. Na malé ploše recenze nelze všechny skutečnosti vylíčené v obou kapitolách třetí části ani vyjmenovat. Autorovi se je ovšem podařilo skloubit do koherentního,

v mnoha jednotlivostech nového obrazu člověka, který během několika měsíců opustil vědu a stal se vojákem a diplomatem dosud neexistujícího státu.

V první z kapitol se na širokém pozadí válečné mezinárodní politiky Kšiňan zaměřuje na organizační úsilí Štefánika při překonávání vnitřních i vnějších problémů v souvislosti s budováním československého vojska ve Francii, v Rusku a v Itálii. Vojenské a diplomatické aktivity, které po dlouhém a složitém úsilí vedly ke vzniku československých legií v těchto zemích a jejichž úspěch lze z velké části připsat právě Štefánikovi, se odehrávaly kromě uvedených zemí také v Rumunsku nebo Spojených státech amerických. Za podpory francouzské diplomacie Štefánik s místními úřady opakovaně vyjednával o možnosti rekrutovat vojenské zajatce (v Rusku, Itálii a Rumunsku) nebo mezi emigranty (USA) a strávil během čtyř válečných let na zahraničních cestách patrně více času než Masaryk, který od poloviny roku 1917 pobýval v Rusku a pak se přemístil do USA.

V další kapitole této části se do popředí pozornosti dostává Štefánikovo diplomatické působení, které Kšiňan zasazuje do kontextu vztahů v táboře Dohody a proměn poválečné zahraničněpolitické situace ve střední a jihovýchodní Evropě. Mimo jiné Štefánika vidíme, jak se v československém zájmu snažil mírnit napětí mezi Itálií a Jihoslovany, respektive Srby, které živil konkurenční střet o četná rakousko-uherská území u Jadranu. Kšiňan připomíná také Štefánikovy zásluhy o dosažení oficiálního uznání československého exilu odbojových vlád dohodovými státy. Současně nepopírá, že vztahy mezi vůdčími postavami politického exilu, zvláště mezi Štefánikem a Benešem, přestaly být s postupem války bezproblémové. Neshody se vyostřily do krize na jaře 1919, kdy se zhoršily francouzsko-italské a československo-italské vztahy kvůli nesouladu ohledně působení vojenských misí Francouzů a Italů v Československu. Štefánik nesl významný podíl na nalezení kompromisního urovnání sporu. Jeho zahraničněpolitická koncepce se přitom neztotožňovala s Benešovou. Nepovažoval za rozumné, ač sám byl francouzským občanem, aby se nové Československo, které teprve bojovalo o konečnou podobu svých státních hranic, opíralo zahraničněpoliticky výhradně o Francii. Přimlouval se za vyváženější bezpečnostní československou zahraniční politiku, v níž měli mít pevné místo vedle Francouzů také Italové. Podle Štefánika měli k problémům střední Evropy blíže a jejich podpora při budování a vyzbrojování vznikající československé armády byla rovněž nenahraditelná.

Poslední, čtvrtá část knihy se Štefánikem zabývá jako slovenským místem paměti (*Lieux de mémoire*). Život jednoho ze tří zakladatelů nezávislého Československa, a především jeho předčasná tragická smrt při havárii letadla v květnu 1919 byly totiž příčinami zrodu specifické mytologie, která je na Slovensku dodnes v různých podobách živá. Kšiňan pečlivě analyzuje formování této mytologie a píše biografii Štefánikova „druhého života“. Přitom si je vědom důležité skutečnosti, že „Štefánikov kult nevznikol až po jeho tragickej smrti v roku 1919“, neboť „Štefánik bol silno naviazaný na svoju legendu, ktorú vytváral a starostlivo pestoval už počas svojho života“ (s. 155).

Avšak ani tentokrát se autor nespokojil s analýzou určitých diskurzivních formací spojených se Štefánikovým veřejným obrazem za života a po smrti. Jak napovídá název čtvrté části „Štefánik a slovenská identita“, otázku úzce spojil s tázáním po „metamorfózach Štefánikovej slovenskosti“. Byla to nakonec otázka jeho kolektivní identity, která výrazně přispívala k formování tohoto veřejného obrazu. Autor proto čtenáře opět provází různými fázemi Štefánikova života a nahlíží je prostřednictvím zkoumání kolektivních identifikací.

Nejprve se zájemce opětovně ponoří až k rodinným kořenům, konkrétně k národně uvědomělým Štefánikovým předkům, kteří se aktivně podíleli na revolučních událostech let 1848/1849 v Uhrách, a tuto svou zkušenost si přenášeli z generace na generaci. Kšiňan pak znovu nevynechává ani období pražských studií, během nichž se Štefánik stal zastáncem úzké spolupráce Čechů a Slováků. Rodinná paměť mu bránila přijmout Masarykovy postoje ve vztahu ke Slovensku zcela. Štefánik si udržoval respekt k oběma slovenským tradicím – štúrovské i kollárovsko-šafaříkovské. Později na častých cestách po pěti světadílech a ve francouzské cizině, která se mu stala druhým domovem, autor zaznamenává – chce se říct přirozené – zesílení Štefánikovy bytostné „slovenskosti“.

Zároveň ale Kšiňan upozorňuje na marnost snažení vymezit jedinou a trvalou kolektivní identitu člověka, navíc člověka žijícího velmi kosmopolitně. Je přesvědčen, že „Štefánikove identity boli otvorené“ (s. 316). Pro Štefánika tudíž nebylo protimluvem vůči slovenské identitě, že Slováci jsou spolu s Čechy částí jednoho národa. Od roku 1915, kdy se plně zapojil do Masarykova exilového zápasu, byla navíc jeho identitární aktivita podřízena jedinému strategickému cíli – boji za nezávislé Československo. Spor, na jehož základě se po zbytek 20. století vytvářely dva základní protikladné směry Štefánikova posmrtného obrazu, totiž, zda byl Štefánik slovenský autonomista, či československý centralista,

považuje Kšiňan za anachronický, a tudíž umělý. Kromě toho zásadní roli ve formování tohoto obrazu hrála tragická Štefánikova smrt. Alternativní vysvětlení, která se kolem smrti od roku 1919 vytvořila, jsou tak nedílnou součástí Štefánikova druhého života, a proto je Kšiňan zkoumá velmi podrobně. Nakonec Kšiňan odmítá – a rovněž v této otázce provádí pečlivou kritiku všech možných pramenných zmínek – jako nedoloženou Štefánikovu nejasnou příslušnost ke svobodným zednářům.

Kšiňanova kniha není ovšem pozoruhodná jednotlivými zjištěními. Zaujme především celkovou koncepcí biografického vyprávění, jež jako by na svého hrdinu pohlížela kaleidoskopem. Každá ze čtyř částí se totiž opírá o odlišný metodologický přístup, jenž stále znovu způsobuje přeskupení biografických skutečností. Ke čtenářovu překvapení jsou v důsledku toho nezdědka vedle sebe postaveny jevy, které spolu na první pohled souvisejí jen vzdáleně. Zevnitř drží jednotlivé části pohromadě díky metodologii. A díky tomu se autorovi podařilo vytvořit ucelený obraz portrétované osobnosti. Pouze třetí část je přitom vystavěna pomocí tradičních historiografických postupů. Nejdůkladnější je z pohledu metodologie připravena první část, která studuje Štefánikovo sociální jednání prostřednictvím analýzy sociálního a kulturního kapitálu. Tato analýza, pocházející od francouzského sociologa Pierra Bourdieu, vytváří jakousi sociologickou metanaraci obohacující tradiční životopisné vyprávění. Někdy sice působí propojení obou narací poněkud toporně, avšak pozorný čtenář ocení možnost poněkud odstoupit od plynoucího životopisného vyprávění. Na druhou stranu může ze zaměření na sociální a symbolický kapitál vznikat dojem, jako by Štefánik jednal výhradně účelově. Kšiňan dokonce zdůrazňuje, že vytváření sociálního kapitálu bylo pro Štefánika zvláštní „formou společenské práce“, čímž tento dojem účelovosti podtrhuje. Ovšem v dalších částech knihy se tento dojem rychle ztrácí, protože Štefánikova biografie je zkoumána z jiných metodologických perspektiv. Metodologie v nich na rozdíl od první části již není tak dominantní a slouží především jako zarámování nebo zacílení předmětu zkoumání. Druhou část Kšiňan zaštiťuje Weberovým konceptem charismatické autority, zatímco ve čtvrté části vychází z německé a francouzské metodologie kolektivní paměti.

Ač se Kšiňan opírá o některé Bourdieuvy postupy, nesdílí jeho skepsi k biografii jako důvěryhodnému analytickému nástroji humanitních a sociálních věd. V knize se sociologovo slavné pojednání o iluzornosti tradičního biografického vyprávění dokonce ani nezmiňuje. Ale patrně to nebylo třeba. Štefánikův životopis z pera Michala Kšiňana je totiž tex-

tem, který svou promyšlenou koncepcí jakoukoli skepsi vůči vědeckému potenciálu biografii rozptyluje a nástrahám biografické iluze se úspěšně vyhýbá. Lze jen litovat, že si ho Pierre Bourdieu již nepřečte. Nepochybují, že by jej ocenil.

Jiří NĚMEC

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-0692-0321>

© 2025 Jiří Němec

DOI: 10.14712/24645370.5001

This text is available under Diamond Open Access and the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (BY-NC) licence (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).